

Intellectuelen en hegemonie

Het neoliberalisme en haar tegenstanders

Intellectuelen worden vaak beschouwd als de academisch opgeleide elite die op onafhankelijke wijze oplossingen zoekt voor maatschappelijke problemen. Antonio Gramsci meent echter dat hun werk nauw verbonden is met klassenbelangen en verschuivende machtsverhoudingen. Zo legitimeren en bestendigen 'traditionele' intellectuelen de positie van de heersende klasse, al menen ze dat ze daar boven staan. De ontstaansgeschiedenis en consolidering van het neoliberalisme is in dit opzicht illustratief. Een analyse levert eveneens inzichten in de mogelijkheden voor intellectuelen die zich verbinden met de andersglobalisten, een beweging die het neoliberalisme omver wil werpen.

ERWIN RIEDMANN EN KATRIN MOHR

Intellectuelen, vooral sociaal-wetenschappers, spelen een belangrijke rol in de strijd om hegemonie bij het bepalen van een maatschappelijke consensus. Ze stellen informatie beschikbaar waarmee de behoeften van specifieke sociale groepen overtuigend, want wetenschappelijk onderbouwd, kunnen worden aange-toond. Als professionele sprekers leveren ze een bijdrage aan het formuleren van doelstellingen, de bepaling van de inzet van middelen en de identificatie van politieke tegenstrevers. Ten derde staan intellectuelen die in de academische wereld werkzaam zijn garant voor een ruimtelijke verspreiding van ideeën

en strategieën. Zij hebben door de internationalisering van onderzoek en uitwisseling van resultaten met collega-onderzoekers een typische geografische mobiliteit en interculturele vaardigheden. In de context van globalisering winnen deze kenmerken aan belang. Ten slotte maken ze ook 'schaalspron-gen' tussen verschillende ruimtelijke schaalniveaus mogelijk: intellectuelen zijn vaak de centrale actoren bij de veralgemening van lokale politieke modellen of compromissen.

Momenteel is de hegemoniale kapitalistische ontwikkelingswijze het neoliberalisme. Een analyse van het ontstaan en de consolidering ervan kan inzicht bieden in de rol van intellectuelen bij het vestigen van een nieuwe regeervorm. De dominantie van het neoliberalisme kan natuurlijk niet uitsluitend, of zelfs maar in de eerste plaats, op de activiteiten van intellectuelen, denktanks en elitenetwerken worden teruggevoerd, maar moet begrepen worden in relatie tot het voorgaande economische en sociaal-politieke paradigma. De crisis in de Keynesiaans-Fordistische economie dwong tot een ingrijpende omwenteling in de kapitalistische processen en heeft geleid tot deregulering, liberalisering en privatisering. Competitie wordt daarbij als het voornaamste principe gehanteerd en men gaat er van uit dat zich voor ieder probleem een marktconforme oplossing aanbiedt. Bij het aan de man brengen

van deze neoliberale ideologie hebben intellectuelen een centrale rol gespeeld. In het volgende wordt een onderzoek van Plehwe en Walpen naar de rol van intellectuelen in het neoliberalisme gecombineerd met Pecks en Tickells theorieën over de ontwikkelingsfasen van het neoliberalisme. Elke ontwikkelingsfase blijkt een specifiek type intellectueel als drijvende kracht te hebben. De vestiging van de hegemonie is niet alleen een abstract politiek maar tevens een ruimtelijk proces. Daarom wordt zowel aan de historische als de ruimtelijke dimensie aandacht geschonken. Door parallellen en systematische verschillen vast te stellen wordt tot slot bepaald wat de beweging tegen de neoliberale globalisering van haar tegenstanders kan leren.

Neoliberale ontwikkelingsfasen

Interessant aan de ontwikkeling van het neoliberalisme is dat de intellectuele voorstanders niet passief hebben gewacht op een kans om hun ideeën naar voren te brengen. Integendeel. Al ver voor de crisis van het Fordisme werd er ijverig gewerkt aan de uitwerking van utopieën en het opbouwen van netwerken met de wetenschap, politiek en media.

De Keynesiaans-Fordistische regulatiewijze werd in de Verenigde Staten ontwikkeld na de crisis in de jaren dertig en na de Tweede Wereldoorlog ook in West-Europa verspreid. In de hegemoniefase

werd deze slechts door een kleine, internationale kring van wetenschappers verworpen, omdat het de bewegingsvrijheid van de kapitalisten te veel aan banden legde. In 1947 stichtte deze groep, ontstaan rond Von Hayek, Von Mises en Lippmann, de exclusieve Mont Pèlerin Society (MPS). Vanuit deze organisatie werd vorm gegeven aan de uitwisseling van ideeën met gelijkgezinde economische wetenschappers, onder meer door oprichting van tijdschriften en onderzoeksinstituten. Dit zou men de 'verdedigings- en consolideringsfase' van het proto-neoliberalisme kunnen noemen. In deze fase hielden de conceptueel-utopische intellectuelen van de MPS zich ver van de dagelijkse politiek. Zij concentreerden zich op vernieuwing en theoretische uitwerking van het marktraditionele denken. Financieel was de MPS afhankelijk van de ondersteuning van ondernemers en met de economie verbonden stichtingen. Hoewel enkele van haar leden later een Nobelprijs hebben gekregen, hadden zij aanvankelijk weinig uitzicht op een vaste aanstelling in de toen sterk Keynesiaans georiënteerde academische wereld. Ruimtelijk tekende het proto-neoliberalisme zich af als een klein internationaal netwerk, nauw verbonden via persoonlijke contacten en een gezamenlijke afkeer van 'collectivisme'. Dit netwerk werd onderhouden door intensieve correspondentie en jaarlijkse conferenties. Tijdens de hoogtijdagen van het vijandelijke Keynesiaanse denken kon de groep echter, mede door een gebrek aan bekendheid, moeilijk externe connecties krijgen.

In de 'bewegingsfase' van het experimentele neoliberalisme uit de jaren zestig en zeventig traden zogenaamde distributief-communicatieve intellectuelen op de voorgrond. Als verkopers van tweedehands ideeën, zoals Von Hayek ze noemde, droegen zij nationaal en internationaal het neoliberale gedachtegoed uit via hun netwerken met academici, journalisten, ondernemers en politici. Er werden wereldwijd meer dan zeventig denktanks opgericht, nieuwe tijdschriften uitgegeven en kanalen naar onderzoeksfondsen en politieke invloed ontsloten. Deze organisatorische verbreding bracht ook een inhoudelijke differentiatie van het neoliberale denken met zich mee. Dit had tot inhoudelijke verwatering kunnen leiden, maar in plaats daarvan was een versterking van de neoliberale invloed het gevolg. Juist

door de verbreding van de theoretische en strategische stellingnames werd het neoliberalisme een denkbaar alternatief en daarom aanvaardbaarder in brede kring.

Uiteindelijk gaf de gelegenheid om het neoliberalisme in praktijk te brengen in de periferie van het kapitalistische systeem de doorslag. De economen uit de kring rond Milton Friedman, die bekend staan als de 'Chicago Boys', kregen onder de dictatoriale vleugels van Pinochet de kans om het neoliberalisme uit te proberen op Chili's nationale economie. Deze 'shocktherapie' had de karakteristieke toename van sociaal-economische ongelijkheid als gevolg. De 'hegemoniefase' van het neoliberalisme trad in toen de doctrine in 1979 door Thatcher in Groot-Brittannië en in 1980 door Reagan in de Verenigde Staten werd overgenomen en zo de sprong van de periferie naar het centrum kon worden gemaakt. Er traden pragmatisch-technocratische experts op de voorgrond die de uitvoer van de neoliberale politiek in goede banen leidden. Halverwege het daaropvolgende decennium werd ten slotte de volledige

hegemonie bereikt toen nagenoeg alle Europese landen en de internationale gouvernementele organisaties de politiek van deregulering, liberalisering en privatisering tot hun credo verhieven. Ruimtelijk verspreidde het neoliberalisme zich mondiaal en door een versterking van de interstedelijke en interregionale concurrentie werkte het ook door op het nationale en lokale niveau. Door de regels voor interlokale concurrentie vast te leggen, heeft het neoliberalisme niet alleen de instituties, maar ook 'de ruimte ertussen' stevig in handen gekregen. Ofschoon Thatcher's credo 'there is no alternative' overroepen is, stelt het neoliberalisme zich door deze disciplineringsmechanismen krachtig teweer tegen economisch-maatschappelijke alternatieven. Met de ineenstorting van het socialisme in Oost-Europa en het neoliberale offensief dat daar op volgde, is eveneens de bedreiging van buitenaf ingedamd.

De enige bedreigingen voor de hegemonie van het neoliberale kapitalisme zijn haar eigen interne conflicten en crises. Om de negatieve sociale gevolgen van het neoliberale beleid te bestrijden, koos

Sociaal-democraten stellen het neoliberalistisch systeem niet ter discussie, maar richten zich op uitwassen als armoede, onveiligheid en criminaliteit. (Foto www.eurosocialists.org)

de 'nieuwe sociaal-democratie' overal de Derde Weg: een middenweg tussen liberalisme en Keynesianisme. Voormalige strijdpunten, zoals de hoogte van de interestvoet of de invoering van ondernemingsbelasting, worden door de nieuwe sociaal-democraten ingeslikt en in de geest van het neoliberalisme op technocratische, routinematige wijze aangepakt. Armoede, criminaliteit, wijkontwikkeling en immigratie daarentegen krijgen wel hernieuwde aandacht van een intussen 'actieve' welvaartsstaat. Moet dit nieuwe interventionisme binnen het kader van het neoliberalisme begrepen worden, of is het een aanwijzing dat er met het einde van het Fordisme een hegemonieloze situatie is ontstaan waarin verschillende politieke posities even houdbaar zijn? Voor het eerste standpunt spreekt dat de Derde Weg het neoliberalistisch systeem niet ter discussie stelt, maar zich alleen richt op de sociaal-economische uitwassen – soms op erg autoritaire wijze. Peck en Tickell spreken in dit verband van een overgang van een 'roll back'-neoliberalisme, dat de jaren tachtig en vroege jaren negentig kenmerkte, naar een

creatievere 'roll out' fase. Er is niet langer sprake van een consequent sociaal afbraakbeleid. De welvaartsstaat wordt niet boudweg opgedoekt, maar op paternalistische wijze hervormd en op sommige punten zelfs uitgebreid.

Bij de aanpak van de contradicties van het neoliberalisme zijn intellectuelen minder als 'voordenkers' en meer als 'doordenkers' werkzaam. Hierbij zijn zowel conceptueel-utopische als pragmatisch-technocratische vaardigheden vereist. Deze 'hofmeier'-intellectuelen dragen bij tot een ideologische en politieke stabilisering. Vooral in het kader van zogenaamde 'fast policy transfers' die in toenemende mate door politieke concepten uit de Verenigde Staten worden gedomineerd, zijn er voor systeemconforme intellectuelen heel wat mogelijkheden tot hegemonie-ondersteunende activiteiten.

Post-neoliberalen

Sinds enkele jaren wordt de neoliberale hegemonie door een nieuwe, zich nog ontwikkelende sociale beweging scherp bekritiseerd. Deze beweging van andersglobalisten heeft sinds 'the Battle of Seattle', het protest tegen de Wereldhandelsorganisatie (WTO) in 1999, algemene bekendheid verworven. Ze staat een andere, niet-neoliberale en doorgaans ook niet-kapitalistische globalisering voor. De beweging, bestaande uit vakbonden, sociale bewegingen, niet-gouvernementele organisaties (NGO's) en linkse partijen en groeperingen, valt vooral op door haar interne diversiteit. Naast mobilisaties tegen mondiale bijeenkomsten van internationale organisaties, vinden sinds 2001 op verschillende ruimtelijke schaalniveaus (stad, regio, land, continent en wereld) ook 'sociale fora' plaats waar onderling van gedachten wordt gewisseld en de beweging een eigen gezicht tracht te ontwikkelen.

Binnen deze beweging spelen verschillende types intellectuelen op uiteenlopende schaalniveaus een belangrijke rol. Zo is er een aantal conceptueel-utopische intellectuelen dat zich tot de beweging rekent en voornamelijk binnen de academische wereld werkzaam is. Zij zien het als hun taak om, ongestoord door de conflicten en moeilijkheden van de dagelijkse politiek, een langetermijnproject voor maatschappelijke emancipatie uit te denken en dat op overtuigende wijze te formuleren. Hun positie

verschilt niet erg van die van de neoliberale intellectuelen in de proto-fase.

Daarnaast zijn er activistische intellectuelen die gedreven publieke bijeenkomsten toespreken, aan vermoeiende coördinatiedebatten deelnemen en fantasierijke acties organiseren. Zij vertalen de eisen en verhalen over de vorderingen, zowel binnen de beweging als richting buitenwereld. Net als de distributief-communicatieve intellectuelen van het neoliberalisme verspreiden zij de boodschap via hun netwerken van medestanders. Deze netwerken hebben een mondiale reikwijdte en zijn dankzij de verbeterde communicatiemogelijkheden tegenwoordig makkelijker op te richten en uit te breiden.

Echte verkopers, die voor de nieuwe beweging de rol van 'hofmeier' spelen en zich tot op zekere hoogte inlaten met de logica van het parlementaire systeem om het gewicht van de eisen en de politieke druk van de beweging te vergroten, zijn voorlopig nog zeldzaam. Dit kan deels worden verklaard door de nieuwheid en onvolwassenheid van de nog groeiende post-neoliberale beweging. De vertaling van politieke standpunten naar het politiek-institutionele systeem staat duidelijk nog niet op haar agenda. De verschillende typen intellectuelen komen voornamelijk met elkaar in contact op sociale fora waar gewerkt wordt aan de convergentie van de uiteenlopende stromingen binnen de beweging. Ongehinderd door de dagelijkse strijd, worden hier ideeën uitgewisseld, utopieën ontworpen, over politieke strategieën gediscussieerd en bovenlokale netwerken verknoopt die weerstand kunnen bieden aan de dynamiek van interlokale concurrentie.

Anders dan bij de verwerking van het neoliberalisme lijkt de arbeidsverdeling tussen verschillende typen intellectuelen niet in opeenvolgende fasen, maar gelijktijdig plaats te vinden. Dit hoeft geen belemmering te vormen voor de succesvolle ontwikkeling van het tegenhegemonische project. Verschillende bijdragen en strategieën kunnen elkaar ondersteunen en wederzijds versterken. Op de sociale fora communiceren vaak sterk uiteenlopende groepen eerder naast dan met elkaar. Ze hebben verschillende voorstellingen van wat emancipatie betekent en hoe een betere maatschappij eruit ziet. Bovendien zijn ze op wisselende politiek-ruimtelijke schaalniveaus actief. Het voorbeeld van

de neoliberale opmars leert dat dit geen zwakte hoeft te zijn. Behalve het gedeelde geloof in de markt bestaan er ook binnen het neoliberalisme belangrijke meningsverschillen over wijze waarop de vrijheid van de markt kan worden bereikt en verdedigd en over de rol die de staat daarin zou moeten spelen. Van de geschiedenis van haar tegenstanders kan de andersglobalistische beweging ook leren hoe belangrijk utopieën en intellectuele concepten zijn voor het succes op lange termijn. De afwezigheid van sterke, gevestigde politieke medestanders en een zekere afstand tot de dagelijkse politiek blijken geen nadeel te zijn, maar juist ruimte te bieden om over het ondenkbare na te denken. De belangrijkste les is echter dat de sleutel tot het succes in een strategische en duurzame intellectuele infrastructuur ligt die een georganiseerde en doelgerichte politieke beïnvloeding mogelijk maakt.

Toch is de analogie met de opkomst van het neoliberalisme niet grenzeloos. Het neoliberalisme had als doel om de markt als belangrijkste organiserend principe naar voren te schuiven. Het post-neoliberalisme verlangt in essentie een verregaande democratisering van de maatschappelijke middelen. Neoliberalen konden de media, denktanks en experts voor hun karretje spannen om hun ideologie 'top-down' uit te voeren, maar dat is niet de aangewezen organisatiestructuur voor de andersglobalisten. De macht van een sociale beweging vloeit immers voort uit het feit dat de stellingnames van de voorsprekers in alle gelederen aanvaard en gesteund worden. Terwijl neoliberalen in de nasleep van de Keynesiaanse crisis voor steun bij conservatieve partijen konden aankloppen, zijn er voor de andersglobalisten momenteel geen gevestigde of voorbestemde politieke bondgenoten. Zeker sinds de sociaal-democratische partijen en delen van de vakbonden naar het neoliberale kamp zijn overgelopen, rest hun slechts een moeilijke en weinig waarschijnlijke coalitie met de zwak georganiseerde verliezers van het neoliberalisme: de armen en sociaal uitgesloten. Om zo'n samenwerking mogelijk te maken, moeten eerst nieuwe vormen van democratische mobilisering en participatie worden ontworpen. Desondanks kunnen de andersglobalisten uit de vergelijking met het neoli-

beralisme ook moed putten. Het neoliberalisme heeft ook een fase van marginaliteit en zwakte doorlopen, waarin het nauwelijks over steun of middelen beschikte. En immers: als de nood het hoogst is, is de redding nabij.

Erwin Riedmann is socioloog aan de Freie Universität Berlin. Katrin Mohr is socioloog aan de Georg-August-Universität Göttingen. Vertaald door Maarten Loopmans.

Literatuurselectie

- Bourdieu, P. & L.J.D. Wacquant (2000) *NewLiberalSpeak. Notes on the New Planetary Vulgate*. In: *Radical Philosophy* 105.
- Candeias, M. (2004) *Neoliberalismus - Hochtechnologie - Hegemonie. Grundrisse einer transnationalen kapitalistischen Produktions- und Lebensweise. Eine Kritik*. Hamburg: Argument.
- Dixon, K. (1998) *Les évangélistes du marché. Les intellectuels britanniques et le néolibéralisme*. Parijs: Raisons d'agir.
- George, S. (1996) *A Short History of Neoliberalism. Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change*. In: <<http://www.tni.org/archives/george/bangkok.htm>> Laatst bezocht: 4 januari 2005.
- Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
- Harvey, D. (2001) *Spaces of Capital. Towards a Critical Geography*. Edinburgh: Edinburgh University.
- Hayek, F.A. von (1949) *The Intellectuals and Socialism*. In: Bruce Caldwell (ed.) *The Collected Works of F. A. Hayek. Vol. 10: Socialism and War. Essays, Documents, Reviews*. Chicago: University of Chicago.
- Peck, J. & A. Tickell (2002) *Neoliberalizing Space*. In: *Antipode* 34, no. 3.
- Plehwe, D. & B. Walpen (1999) *Wissenschaftliche und wissenschaftspolitische Produktionsweisen im Neoliberalismus. Beiträge der Mont Pèlerin Society und marktradikaler Think Tanks zur Hegemoniegewinnung und -erhaltung*. In: *Prokla* 29, no. 2.